

Eschatologie v díle Jana Husa

Lucie Mazalová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#432

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Eschatologie

v díle Jana Husa

Lucie Mazalová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#432

BRNO 2015

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Mazalová, Lucie, 1982-

Eschatologie v díle Jana Husa / Lucie Mazalová. – Vydání první. – Brno :

Masarykova univerzita, 2015. – 370 stran. – (Spisy Filozofické fakulty

Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 432)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-7756-0

27-175 * 27-1 * 27-878.4-1 * 27-475.5 * 82-6 * 801.73 * (437.3)

- Hus, Jan, asi 1371-1415

- 1404-1411

- 1402-1415

- eschatologie – Česko – 14.-15. století

- křesťanská teologie – Česko – 14.-15. století

- husitská teologie – Česko – 14.-15. století

- kázání – Česko – 1401-1450

- korespondence – Česko – 1401-1450

- interpretace textů – Česko – 21. století

- monografie

27-1/-2 - Křesťanská teologie. Dogmatická teologie [5]

Kniha vychází díky podpoře Grantové agentury ČR v rámci projektu GA ČR 13-21620S „Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Ediční projekt v rámci přípravy Husova výročí v roce 2015“.

Za laskavé poskytnutí práv k publikaci folií děkuji Národní knihovně ČR, Moravskému zemskému archivu v Brně, Knihovně Národního muzea a Ústřední knihovně Filozofické fakulty MU.

Recenzovali: doc. PhDr. Helena Krmíčková, Dr.

Mons. prof. Dr. Karel Skalický, Th.D.

© 2015 Lucie Mazalová

© 2015 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8243-4 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-7953-3 (brožovaná vazba)

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-7953-2015

OBSAH

Úvod	9
1. Pojem eschatologie a studium eschatologie Husovy	15
2. Dosavadní studium Husovy eschatologie.....	21
3. Metodologie.....	37
4. Okolnosti vzniku a působení Husovy eschatologie	43
4.1. Středověká křesťanská eschatologie.....	44
4.2. Eschatologie v Čechách ve 14. a na počátku 15. století	50
4.2.1. Kacířské nauky.....	51
4.2.2. Raná česká reformace	61
4.2.3. John Wyclif	66
4.2.4. Prorocství.....	68
4.2.5. Ostatní vlivy v soudobé domácí literatuře.....	70
4.3. Církevně-společenská situace a Husův život	73
4.3.1. Otázka krizových faktorů 14. století	74
4.3.2. Domácí kazatelská tradice	83
4.3.3. Husovo univerzitní vzdělání	83
4.3.4. Mezníky Husova života, Husova povaha, tvorba a povolání.....	97
5. Eschatologie v kázání Diliges dominum Deum	101
5.1. Antikrist v Diliges.....	103
5.1.1. Vývoj Husových myšlenek o Antikristu před Diliges.....	106
5.1.2. Antikristovy typické znaky a současný Antikrist podle Diliges	111
5.1.3. Doklady současného antikristovství v Diliges – autority a vlastní zkušenost ..	115
5.1.4. Výrazové prostředky v Diliges.....	120
5.1.5. Antikrist jako fenomén konce věků v Diliges	124
5.2. Onen svět – role věčného trestu a věčné blaženosti v Diliges.....	132
5.2.1. Hrozby.....	133
5.2.2. Pozitivní motivace	139
5.3. Další eschatologická témata a formy eschatologických výroků v Diliges.....	140
5.3.1. Predestinace.....	140
5.3.2. Poslední vůle, pohřeb, zádušní mše.....	150
6. Eschatologie v kázání State succincti	151
6.1. Antikrist ve State	153
6.1.1. Antikristovy typické znaky a současný Antikrist podle State.....	153
6.1.2. Doklady současného antikristovství podle State.....	156
6.1.3. Výrazové prostředky ve State	159
6.1.4. Antikrist jako fenomén konce věků podle State	163
6.2. Onen svět – role bázně, Posledního soudu, věčného trestu a věčné blaženosti ve State.....	167
6.2.1. Hříšná bázeň a další druhy bázně	167
6.2.2. Hrozby.....	171
6.2.3. Pozitivní motivace	177
7. Eschatologie v kázání Spiritum nolite extinguere.....	179
7.1. Antikrist ve Spiritum	182

7.1.1. Antikrist jako fenomén konce věků podle Spiritum.....	185
7.2. Onen svět – role Posledního soudu, věčného trestu, pozemského utrpení a věčné blaženosti ve Spiritum	187
7.2.1. Pozitivní motivace	187
7.2.2. Hrozby Posledním soudem a věčným trestem	188
8. Eschatologie v listech	193
8.1. Antikrist v listech	194
8.1.1. Antikristovy typické znaky a současný Antikrist podle listů	195
8.1.2. Doklady současného antikristovství v listech	197
8.1.3. Výrazové prostředky v listech.....	198
8.1.4. Antikrist na konci věků podle listů	201
8.1.5. Podrobný rozbor jednotlivých Husových listů.....	203
8.2. Onen svět – role věčného trestu a věčného života v listech	220
8.2.1. Pozitivní motivace	220
8.2.2. Hrozby.....	222
9. Husovo pojetí Antikrista v kontextu Husova systematickoteologického díla a tvorby jiných autorů	225
9.1. Srovnání s pojetím Antikrista v Super Quattuor sententiarum.....	225
9.2. Srovnání s představou Milíče z Kroměříže	227
9.3. Srovnání s představou Matěje z Janova	238
9.4. Srovnání s představou Johna Wyclifa	248
9.4.1. Srovnání s pojetím Antikrista v De Christo et adversario suo Antichristo.....	249
9.4.2. Srovnání s pojetím Antikrista ve Wyclifových kázáních, kterými se Hus inspiroval	251
9.5. Srovnání Husových synodálních kázání se synodálními kázáními daného období	254
9.5.1. Srovnání s kázáním Stanislava ze Znojma (1405).....	254
9.5.2. Srovnání s kázáním <i>Testimonium Christi confirmatum</i> <i>est in vobis</i> , I Cor. 1, 6.....	255
9.6. Srovnání s pojetím v Jakoubkově kvestii Posicio de Anticristo.....	256
10. Eschatologie v kázání Confirmate corda vestra	261
10.1. Onen svět – role Posledního soudu, věčného trestu, spásy a smrti v Confirmate.....	263
10.1.1. Hrozby.....	263
10.1.2. Pozitivní motivace a další příklady Husova pozitivního myšlení.....	264
10.2. Smrt	266
10.3. Poslední soud	268
11. Eschatologie v kázání Dixit Martha ad Iesum	271
11.1. Onen svět – role věčného trestu a očistce v Dixit Martha	273
11.1.1. Hrozby – praktická ukázka i vysvětlení jejich smyslu.....	273
11.1.2. Role očistce.....	275
11.1.3. Jaký je očistec – rekonstrukce Husovy představy.....	280
11.2. Účinnost proseb	282
11.3. Další eschatologická témata v Dixit Martha.....	283
11.3.1. Detaily očistného procesu, lůno Abrahámovo, posmrtný osud pokřtěných dětí, závěti, role kazatelství	283

11.4.	Srovnání s prameny Dixit Martha.....	285
11.4.1.	Srovnání s Husovým komentářem Super Quattuor sententiarum.....	285
11.4.2.	Srovnání s Lombardovými Sententiarum libri quattuor	286
11.4.3.	Srovnání s Wyclifovým kázáním Dixit Martha ad Jesum. Joh. XI ^o , 21	287
11.4.4.	Srovnání s Wyclifovým kázáním Omne quod dat mihi pater ad me veniet. Joh. VI ^o , 37.....	289
11.5.	Srovnání s díly, která vycházejí z Husova Dixit Martha.....	292
11.5.1.	Srovnání s De purgatorio Mikuláše z Drážďan.....	292
11.5.2.	Srovnání s Confessio Taboritarum Mikuláše z Pelhřimova	295
11.6.	Srovnání s názory Husových předchůdců a současníků.....	297
11.6.1.	Srovnání s kázáním Factum est ut moreretur mendicus (Lc 16, 22–23) Jakoubka ze Stříbra.....	297
11.6.2.	Očistec podle Milíče a Janova.....	298
12.	Husovy představy o záhrobí v kontextu předchozích Husových děl a představ jiných autorů.....	299
12.1.	Srovnání s Českými kázáními svátečními	299
12.2.	Srovnání se Super Quattuor sententiarum.....	301
12.3.	Srovnání s Milíčovou představou	305
12.4.	Srovnání s Janovovou představou v Regulích	308
12.5.	Srovnání s Wyclifovou představou v kázáních	309
13.	Shrnutí a závěry	311
13.1.	Význam posledních věcí a eschatologie podle Husa a jejich základní role v Husově díle	311
13.2.	Obsah a forma eschatologických výroků.....	313
13.3.	Role a představení tématu Antikrist.....	315
13.4.	Smrt	322
13.5.	Poslední soud a onen svět.....	323
13.6.	Predestinace	327
13.7.	Originalita Husovy eschatologie	328
13.8.	Výrazová stránka	329
13.9.	Místo Husovy eschatologie ve středověké eschatologické tvorbě.....	329
13.10.	Speciální otázky	331
	Závěr	335
	Summary	339
	Seznam pramenů a literatury	343
	Zkratky a symboly	362
	Obrazová příloha	365

ÚVOD

Úvahy o posledních věcech člověka mají své neochvějné místo v každé době. Téměř každý člověk si během svého života položí alespoň otázku po konci své existence nebo celého světa, neboť jej k tomu nutí právě sám život a tento svět – pocitem jistoty, který v nás vyvolávají, a naopak mnohdy až nepříjemné nejistoty z toho, co se nám zdá být mimo ně. Konkrétních impulzů k takovým otázkám, pocitů, které při tom zažíváme, i odpovědí je celá řada. Nejčastěji a snad v té nejintenzivnější podobě přemýšlíme o posledních věcech v mezních situacích našeho osobního života. Jindy se jimi zabýváme méně emotivně, zato do větších podrobností. Můžeme se s nimi setkat v odborných studiích, ale stejně tak dokáže otázku po podstatě smrti položit svým vlastním způsobem i malé dítě, které o ní slyší poprvé a které chce podobně jako dospělý slyšet uspokojivou odpověď. Každá situace utváří naše dotazy i odpovědi trochu jinak a není to zdaleka jediný důvod, proč se všichni lidé nikdy zcela neshodnou.

Veškeré úvahy tohoto typu, od individuálních představ až po oficiální nauky, souhrnně označujeme jako eschatologii v jejím nejširším smyslu. Její jednotlivá témata se v průběhu času ve své podstatě opakují, proměňuje se spíše jejich obliba a způsob, jakým se o nich hovoří. To dělá pro současného člověka zajímavou a s určitou pomocí pochopitelnou i eschatologii dávno minulou. Latinská mediévistika, kterou se zabývám a s jejímž úhlem pohledu a možnostmi se tedy nutně propojil i můj zájem o eschatologii, disponuje vhodnými prostředky pro studium středověké etapy dějin eschatologie. Doposud jsem se zaměřovala na české reformační myšlení, proto jsem se přirozeně rozhodla přispět prostředky latinské mediévistiky k přiblížení dějin eschatologie právě v reformačním období. Uvažovala jsem samozřejmě o autorech, jejichž eschatologie není dostatečně popsána a zhodnocena. Proto musí působit na první pohled překvapivě, že zde nakonec

předkládám své poznatky o posledních věcech v díle a částečně i v životě jedné z neznámějších a nejprobádanějších postav české reformace a českých dějin vůbec – Jana Husa. Musím tedy v první řadě vysvětlit, proč po tak dlouhé tradici husovského bádání považuji za smysluplné zabývat se v těchto souvislostech zrovna jím.

Husovo dílo i život nabízejí ke studiu eschatologie řadu příležitostí, přesto se o ní v porovnání s jinými husovskými tématy téměř nemluví. Téma eschatologie působí v obrovském množství husovské literatury spíše jako něco mimořádného a často okrajového a naplno se nehovoří o tom proč.¹ V minulosti vzniklo sice k tomuto tématu v rámci různých oborů několik významných příspěvků, které se týkaly zejména jednotlivých posledních věcí nebo vybraných eschatologických otázek. Nedostalo se jim však větší pozornosti a nestaly se podnětem k rozsáhlejšímu a systematictějšímu bádání, které by mohlo odpovědět na otázky další. Není přitom zapotřebí velké kvantum studií. Bádání nad Husovou eschatologií má už velmi dlouho dobře nakročeno k tomu, aby po doplnění některých otázek a odpovědí bylo schopné posunout se ještě dál – k celkovému zhodnocení Husovy eschatologie – a aby těmito výsledky významně ovlivnilo dokonce i pohled na ostatní části Husovy nauky a na Husovu nauku jako celek. A tak bych chtěla přispět k doplnění alespoň některých prázdných míst dosavadního bádání, a to předložením této práce, která je rozšířenou disertací, obhájenou na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v rámci oboru Latinská medievistika.

V této práci je mým hlavním cílem odpovědět na základě studia vybraných Husových děl na otázku, jaký význam pro Husa eschatologie a jednotlivé poslední věci měly a jakou roli díky tomu v jeho dílech zastávaly. Aby však bylo možné začít se položenou otázkou vůbec zabývat, je třeba nejprve objasnit minimálně tři jiné: co vůbec mezi poslední věci řadil sám Hus, co lze za Husovu eschatologii považovat z dnešního hlediska a co Hus v daných dílech o jednotlivých posledních věcech říká. K závěrům o tom, jak a proč zrovna daným způsobem Hus s výroky o posledních věcech zacházel, tedy i v této studii docházím postupně. Využívám při tom v různé míře všechny tři úhly pohledu, které se mi nabízejí v rámci mého oboru – latinské medievistiky, a své závěry opírám o obsahový, jazykovědný a literárněhistorický rozbor² Husových výpovědí.

Na tomto místě bych chtěla kromě hlavních bodů práce zdůraznit ještě jeden úkol, který jsem si předsevzala. V rámci hledání role eschatologie v Husově díle se pokouším objasnit tři specifické problémy: Husovu představu o vztahu času, prostoru a člověka či celé lidské společnosti v eschatologickém kontextu; význam

1 Ačkoli se např. Vlastimil Kybal věnuje Husovu učení o posledních věcech ve zvoleném úhlu pohledu důkladně, činí tak pouze v závěru třísvazkové monografie o Husově učení a v porovnání s ostatními tématy monografie v obecnější rovině. (KYBAL, V. *M. Jan Hus: život a učení, díl 2, část I–III*. Praha 1923–1931.)

2 NECHUTOVÁ, J. *Středověká latina*. Praha 2002, s. 11.

eschatologické problematiky pro autorovy názory na reformu lidských mravů; a také to, jak se Husův přístup slučuje s důslednou ideou, podle které je jedinou skutečnou reformou druhý příchod Krista.³ Na tyto otázky upozorňuji zvláště už v úvodu, neboť je považuji nejen za významné pro pochopení Husovy eschatologie, ale za velmi nápomocné pro porozumění celému Husovu dílu a jeho myšlení.

Pro studium jsem si záměrně zvolila z hlediska žánru dva druhy pramenů: Husova kázání⁴ – *Confirmate corda vestra* (1404), *Diligens dominum Deum* (1405), *State succincti* (1407), *Spiritus nolite extinguere* (1410), *Dixit Martha ad Iesum* (1411), a Husovu korespondenci (1402–1415).⁵ Vybraná kázání nebyla dosud z hlediska eschatologie podrobně a některá dokonce vůbec prostudována. Korespondence je naopak poměrně oblíbeným pramenem pro tento typ studia, stále však nabízí nevyužité možnosti. Samotná kázání stejně jako samotné listy nabízejí po obsahové i formální stránce dostatečné množství různých Husových výroků o posledních věcech, navíc výroků vznikajících v odlišné době a za odlišných okolností, a z těchto hledisek tedy představují kvalitní materiál pro pohled, který jsem si zvolila. Jejich srovnáním se však kromě ještě lepší možnosti zohlednit vliv zmíněných aspektů otevírá šance sledovat působení žánru na tyto Husovy výpovědi. V kázáních se setkáváme zejména s kolektivní eschatologií a s tím, jak se jednotlivé výroky utvářejí ve vztahu k posluchačům, k jednotlivým Husovým záměrům i k Husovu celoživotnímu poslání – kazatelství. Korespondence potom nabízí eschatologii Husem prožívanou, tedy v jistém smyslu individuální, vznikající v mezních okamžicích Husova života, především v očekávání vlastní smrti. V případě takového díla lze očekávat, že zahrnuje myšlenky o posledních věcech, které autor považoval za ty nejdůležitější. Zohlednění vlivu žánru a dalších zmíněných okolností na Husovy výroky tak vidím jako cestu, jak se zase o něco více přiblížit tomu podstatnému v Husových názorech na poslední věci.

Kromě uvedených hlavních pramenů přihlížím podle konkrétních potřeb rozboru kázání a korespondence i k dalším Husovým dílům různých funkcí – například k *Super Quattuor sententiarum*⁶ jakožto nejsystematičtějšimu a oficiálnímu Husovu výkladu o teologických (a také eschatologických) otázkách nebo k žalárním spisům (*De cognitione et dilectione Dei*, *De peccato mortali*, *De poenitentia pro Iacobo*, *De mandatis Domini*, *De matrimonio ad Robertum*, *De tribus hostibus hominis et septem*

3 Na otázku spjatosti formy Husova reformního programu a očekávání zásadní reformy upozornil HOLEČEK, F. J. „Ministri dei possunt in dampnationem perpetuam papam male viventem detrudere...“ (Hus a problém Antikrista). In *Husitský tábor. Sborník husitského muzea – supplementum 1*. Red. M. Drda, F. J. Holeček, Z. Vybíral. Tábor 2001, s. 227.

4 Kázání *Diligens* a *State* jsou dostupná v Op. II. Ed. Flacius Illyricus. Norimbergae: 1558, fol. 27v – 36v (viz seznam zkratk na konci knihy). Kázání *Confirmate*, *Spiritus* a *Dixit Martha* rovněž v Op. II, fol. 40r – 44v; 48v – 53v, ovšem především nověji v *Positiones – recommendationes – sermones. Universitní promluvy*. Ed. A. Schmidtová. Praha 1958, s. 119–178.

5 *Jana Husi Korespondence a dokumenty*. Ed. V. Novotný. Praha 1920.

6 *Spisy M. Jana Husi*, č. 4–6. *Super IV Sententiarum*. Ed. V. Flajšhans. Praha: 1904–1906.

peccatis mortalibus, De sacramento corporis et sanguinis Domini)⁷ jakožto zástupcům dalšího žánru z konce Husovy tvorby a života. V úvahu беру také díla jiných autorů. Ovšem již v úvodu bych chtěla otevřeně říci, že ačkoli se mně tímto naskytla možnost sledovat závislost eschatologické problematiky ještě na různých dalších funkcích Husových děl, zaznamenávat rozdíl mezi jednotlivými typy kázání a nomezovat se jen na zachycení základního vztahu kázání k listům, využila jsem ji jen v omezené míře. Hodně přihlížím např. k vlivu systematického přístupu ke zpracování eschatologické problematiky. Vzhledem k osnově, kterou jsem si stanovila, a vzhledem k už tak velkému rozsahu práce a velkému počtu rovin, které v Husově díle sleduji, však ponechávám např. vliv rozdílů mezi univerzitními nebo synodálními kázáními a kázáními k lidu na Husovu eschatologii (a společně s ní samozřejmě na moralistiku) bez pozornosti, která by jim příslušela. Např. poslední jmenované téma si totiž zaslouží výklad v samostatné práci, neboť předpokládá podrobné studium mnoha dalších Husových kázání, zejména kázání k lidu.

Užitek komparace dvou typů děl, z nichž v rámci jednoho typu nebyla vybraná díla doposud z eschatologického hlediska blíže prozkoumána a druhý typ (ačkoli často rozebíraný) jako jediný umožňuje vytvořit si představu o váze a dopadu právě Husových kazatelských výroků, asi není nutné v úvodu dále přibližovat. Je však třeba říci, proč jsem nevyužila ještě jiných Husových děl nebo proč jsem nepostavila vedle listů dílo jiného druhu, než je kázání. Považuji kázání za Husův nejtypičtější a nejvýraznější projev, za něco, co svým způsobem zanechává stopy i v jeho dílech jiných funkcí, a považuji je v neposlední řadě za pole, na němž se chtěl a uměl nejvíce realizovat. Komparace tohoto Husova veřejného a celoživotního programu s něčím, co Hus v plánu neměl, ale co bylo nakonec tak fatální, je z hlediska eschatologické problematiky natolik obsažná, výrazná a vypovídající, že může odhalit hlavní specifika Husovy eschatologie.

Zbývá ještě objasnit, jak předkládaná studie vypadá z hlediska struktury. Práci lze podle zaměření rozdělit do tří velkých částí. V té první podrobně popisují nezbytná východiska svého studia a interpretace eschatologie v Husově díle: zamýšlím se nad možnostmi studia Husovy eschatologie, představuji dosavadní studium problematiky, metodologii předkládané práce, citační zásady a poukazuji na významné okolnosti, které Husovu eschatologii formovaly. Je to příprava k tomu, abych mohla ve druhé části práce podrobně rozebírat a interpretovat eschatologická témata v jednotlivých vybraných dílech a případně v dílech souvisejících s obsahem či okolnostmi vzniku. Neobvyklá podrobnost a délka těchto úvodních pasáží, zvláště potom představení okolností, jsou proto na místě a jsou

7 Op. I, fol. 29v – 42r. Moderní kritická edice Husových žalářních traktátků se připravuje na Filozofické fakultě MU v Brně pod vedením prof. Jany Nechutové v rámci projektu GA ČR 13-21620S (*Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Ediční projekt v rámci přípravy Husova výročí v roce 2015*). Vyjde v nakladatelství Brepols.

dány také tím, že mají sloužit současně jako jeden z přesahů této práce za rámec vybraných Husových děl k celku Husovy eschatologie, jako jakási snad univerzální prolegomena ke studiu Husovy eschatologie. Ta totiž v jednom přehledném celku doposud nebyla k dispozici a některé informace se v kontextu sledování Husovy eschatologie neobjevily vůbec.

Jelikož se Hus ve vybraných kázáních a listech nezabýval eschatologií systematicky a nemohla jsem z nich převzít žádné jednotné a jednoduché členění, druhou část práce, tj. výklad jednotlivých děl, člením podle eschatologických témat, abych tak zajistila větší přehlednost. Už zde podrobně srovnávám výsledky rozborů vybraných Husových děl, a to s jinými Husovými díly i s díly jiných autorů, opět ve snaze získat představu o celku Husovy tvorby a jejím místě v dobovém myšlení. Existují i jiné možné varianty strukturování této druhé části práce. Domnívám se však, že s charakterem této práce je v souladu, pokud prezentuji nejen výsledky studia, ale i jeho postup, jak skutečně probíhal, a dokládám to podrobnými rozborů jednotlivých děl. Vše dokládám i ukázkami z pramenů – v případě kázání uvádím všechna místa, která se k dané problematice vztahují, v případě listů odkazují kvůli velkému množství na ta nejvýraznější.

Ve třetí části srovnávám výsledky rozborů jednotlivých kázání a listů i dalších souvisejících děl, vyvozuji obecnější závěry a především odpovídám na otázky, které jsem položila v úvodu.

1. POJEM ESCHATOLOGIE

A STUDIUM ESCHATOLOGIE HUSOVY

Pokud se chceme zabývat Husovou eschatologií, musíme získat na začátku alespoň hrubou představu o tom, co vše do ní může patřit a z jakého hlediska ji můžeme studovat a interpretovat. Samotný pojem eschatologie, jak jej známe dnes (tedy obecný pojem bez spojitosti jen s jedním konkrétním náboženstvím nebo nenáboženskou oblastí), nás s konkrétním výčtem posledních věcí ani s přesným způsobem, jak na ně nahlížet, neseznamuje a v tomto směru tedy ani k ničemu nezavazuje. Je to pojem příliš široký. Nejpřesnějším univerzálně daným současným kritériem¹ je, že eschatologie je nauka o posledních věcech.² Tato definice

1 Srov. např. heslo „Eschatology – Contemporary Issues“ R. Haighta v *Handbook of Catholic Theology* (Ed. W. Beinert, F. S. Fiorenza. New York 1995, s. 220; dále srov. i dřívější práce, např. ALTHAUS, P. *Die letzten Dinge. Lehrbuch der Eschatologie*. Gütersloh 1933, s. 1). Jak je však zřejmé nejen z religionistických prací, ale i z těch prací teologických, které poukazují na využití pojmu eschatologie za hranicemi teologického prostoru (např. zmíněný Haightův přehledový příspěvek), pojem eschatologie nabývá od 19. století (srov. CANCEK, H. Eschatologie. In *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe. Band II, Apokalyptik – Geschichte*. Hrsg. von H. Cancik, B. Gladigow, M. Laubsche. Stuttgart 1990, s. 342) značně širokých rozměrů a objevuje se rovněž v kontextu religionistickém, přírodovědném nebo filozofickém (tamtéž; srov. rovněž heslo „Eschatologie“ J. Finkenzellera ve *Slovníku katolické dogmatiky*. Ed. W. Beinert. Olomouc 1994, s. 90).

2 Termín eschatologie je odvozen z řeckých slov *ἔσχατον* – poslední, nejzazší, případně *τὰ ἔσχατα* – poslední věci, a *λόγος* – slovo, nauka. Výraz *ἔσχατον* se v řečtině používá ve významu prostorovém, časovém, stavu a stupně, viz CANCEK, H. Eschatologie, s. 341; nebo běžně dostupné slovníky klasické řečtiny: LEPÁŘ, F. *Slovník řeckočeský*. Příbram 2008; LIDDELL, H. G., SCOTT, R. *A Greek-English lexicon*. Oxford 1996; GEMOLL, W. *Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch*. Wien 1923; přímo k řečtině Nového zákona: TICHÝ, L. *Slovník novozákonní řečtiny*. Olomouc 2001; biblické slovníky SOUČEK, J. B. *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. Praha 2003; KITTEL, G. aj. *The Theological Dictionary of the New Testament*. Grand Rapids, Michigan 1985; FRIBERG, T. aj. *Analytical Lexicon of the Greek New Testament*. Grand Rapids, Michigan 2000; SWANSON, J. *Dictionary of Biblical Languages with Semantic Domains*. Oak Harbor 1997; ARNDT, W. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Chicago 2000. Do oficiálního zavedení termínu eschatologie se běžně v latinsky psaných křesťanských

1. Pojem eschatologie a studium eschatologie Husovy

eschatologie v užším smyslu jako nauky pro mě bude v případě Husova díla výchozí, neboť v jeho případě mně jde především o ucelený pohled na poslední věci. To, co nabízejí slovníky a encyklopedie³ v rámci hesla „eschatologie“ oproti této základní definici navíc, není nic univerzálně platného, ale už příklady možných podob eschatologie (vzhledem k jejich časté různorodosti by se dalo hovořit přímo o různých eschatologiích) nebo její klasifikace.⁴ Ať už jsou tyto výklady delší nebo kratší, nikdy v nich nenajdeme definici, která by byla více konkrétní a současně vhodná pro všechny tak rozmanité příležitosti, při kterých se eschatologie uplatňuje.

Velký podíl na tomto stavu má skutečnost, že na teorie o posledních věcech byla kategorie eschatologie většinou aplikována dodatečně. Tato kategorie zdaleka neexistuje tak dlouho jako většina jí popisovaných myšlenek. I ona, ačkoli byla původně jen teologickou kategorií, navíc stihla projít určitým vývojem⁵ a dnes slouží v tomto svém základním významu jako kategorie shromažďující rozmanité úvahy o jakýchkoli posledních věcech. Snaha využít tuto kategorii pro minulost i současnost znamenala vytvořit opravdu široký pojem, který se s příchodem nových teorií musel nutně rozšířit ještě více.

Výraz eschatologie je novotvarem křesťanské dogmatiky 17. století.⁶ Poprvé ho použil lutherský teolog Abraham Calov (1612–1686),⁷ když roku 1677⁸ ve své dogmatice *Systema locorum theologicorum*, která byla z hlediska obsažnosti jakousi obdobou středověkých sum a sentencí,⁹ ve 12. knize pod názvem *Εσχατολογία*

dílech používal k označení posledních věcí termín *res novissimae* nebo *res extremae* a oddíl věnovaný takové problematice nesl název *De novissimis*.

3 Monografie se samotným pojmem většinou nezabývají, pokud ano, nepřinášejí v tomto směru nic více než slovníková hesla. Dostupné slovníky a encyklopedie podávají obdobné informace bez ohledu na své stáří a zemi původu. Rozdíl se objevují jen právě v další specifikaci eschatologie podle konkrétního zaměření dané publikace – např. eschatologie křesťanská, novozákonní, židovská. K tomu srov. definice a specifikace eschatologie např. v těchto slovnících a encyklopediích: BEINERT, W. *Slovník katolické dogmatiky*; MCGRATH, A. E. *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*. Praha 2001; LACOSTE, J.-Y. *Encyclopedia of Christian Theology*. New York 2005; PODLAHA, A. *Český slovník bohovědný*. Praha 1926; ačkoli se k Husově eschatologii vztahují především práce teologické a eschatologie je původně pojmem teologickým, pro vysvětlení dnešního obecného pojmu eschatologie a možnost srovnání uvádím i příklad běžně dostupných religionistických prací: PAVLINCŮVÁ, H. aj. *Slovník Judaismus, křesťanství, islám*. Praha 1994; JONES, L. *Encyclopedia of Religion*. Detroit 2005.

4 Rozmanité příklady individuální a kolektivní eschatologie různých náboženství různých období nabízí LANCZKOWSKI, G. *Eschatologie – Religionsgeschichtlich*. In *Lexikon für Theologie und Kirche*. Band 3, 1083. Begr. von M. Buchberger. Hrsg. von J. Hofer, K. Rahner. Freiburg 1959.

5 Reagovala na poznatky i jiných oborů než katolické teologie včetně přírodních věd.

6 CANCIK, H. *Handbuch*, s. 341; rovněž VORGRIMLER, H. *Hoffnung auf Vollendung. Aufriss der Eschatologie*. Freiburg, Basel, Wien 1980, s. 11.

7 APPOLD, K. G. *Abraham Calov's Doctrine of Vocatio in Its Systematic Context*. Tübingen 1998, s. 2.

8 CANCIK, H. *Handbuch*, s. 341, pozn. 1 (práce vznikala v letech 1655–1677).

9 APPOLD, K. G. *Abraham Calov's Doctrine*, s. 16.

sacra pojednal o smrti, zmrtychvstání, soudu a dovršení světa:¹⁰ *De novissimis in genere, De morte et statu post mortem, De mortuorum resurrectione, De extremo iudicio, De consummatione seculi, De inferno seu morte aeterna, De vita aeterna.*¹¹ Calov ustavil eschatologii jako samostatnou teologickou oblast a nejen tímto gestem jí přiřkl významné místo v křesťanském myšlení. Podle jeho slov jsou totiž poslední věci sice na posledním místě v systematické teologii, avšak v mysli křesťana by měly být na místě prvním. A v tomto duchu se Calov staví i ke smyslu nauky o posledních věcech: připomínání vlastní smrti vede podle Calova k pohrdání světskými věcmi a k myšlenkám na záležitosti nebeské.¹²

V dějinách náboženství se však eschatologie stala obvyklým termínem až v 19. století.¹³ Do té doby byla nauka o posledních věcech jen „dovětkem křesťanské teologie“.¹⁴ Až Friedrich Schleiermacher začal termín používat více pro označení posledních teologických pojednání. Vtiskl mu větší význam a dostal jej do obecného teologického názvosloví.¹⁵ Od přelomu 18. a 19. století začal být termín rovněž spojován s novými dějinně-filozofickými motivy a s motivy týkajícími se teologie zjevení,¹⁶ ještě však nerespektoval historicko-filozofické nároky a fungoval jako pohodlné souhrnné označení představ konce a onoho světa.¹⁷

Vzhledem ke zmíněné dodatečné formulaci kategorie eschatologie a její jakési velké rozpínavosti až za hranice náboženství a rovněž vzhledem k její přizpůsobivosti je potom eschatologie obecnou kategorií bez přesně vymezeného obsahu.¹⁸ Konkrétní podoba eschatologie se liší mezi náboženstvími¹⁹ i nenáboženskými²⁰ teoriemi (mytickými, filozofickými, přírodovědnými),²¹ může se lišit i v rámci jedné takové náboženské i nenáboženské oblasti, a to dokonce třeba u jednotlivých autorů nebo v různých obdobích. Rozdíly mohou být ve výčtu posledních věcí, ve způsobu a motivaci k tomu, že se o nich hovoří. Lišit se však mohou nejen samotné eschatologie,

10 FINKENZELLER, J. Eschatologie. In BEINERT, W. aj. *Slovník katolické dogmatiky*, s. 89.

11 CALOV, A. *Systema locorum theologicorum*. Wittenberg 1677.

12 Tamtéž.

13 CANCIK, H. *Handbuch*, s. 341.

14 ROWLAND, CH. Eschatologie. In *Blackwellova encyklopedie*, s. 105.

15 FINKENZELLER, J. Eschatologie, s. 89.

16 CANCIK, H. *Handbuch*, s. 341.

17 Tamtéž.

18 Zde musím poděkovat Davidu Zbiralovi za rozhovor tykající se současného religionistického pohledu, který jsem v těchto úvahách rovněž chtěla vzít v potaz.

19 Příklady různých náboženství a jejich období uvádí např. *The Catholic Encyclopedia*. Ed. in chief Ch. G. Herbermann. New York 1907–1914.

20 O respektování vědeckých představ teologií píše GEORGE L. MURPHY v kapitole „Hints from Science for Eschatology – and Vice Versa“ v knize *The Last Things: biblical and theological perspectives on eschatology*. Ed C. E. Braaten, R. W. Jenson. Grand Rapids 2002, zejména s. 155–157.

21 CANCIK, H. *Handbuch*, s. 342, srov. rovněž VORGRIMLER, H. *Hoffnung*, s. 15.

ale i způsoby, kterými je někdo studuje a interpretuje. A podobně jako jednotlivé eschatologie různě hodnotí jednotlivé poslední věci, ani význam a váha jednotlivých eschatologických teorií nebývá stejná. Rozdílů by bylo možné jmenovat ještě více.

Dokud se někdo nesnaží všechny tyto možné přístupy propojovat nebo překračovat²² a zůstává na jednom poli, pojem eschatologie se zdá být zcela jasným a běžným. Snad proto se autoři monografií o eschatologii nad možnými obsahy samotného pojmu nepozastavují, někdy dokonce neuvádějí ani obecnou definici eschatologie a hned automaticky přistupují ke klasifikaci (např. v případě křesťanské eschatologie k dělení na individuální a kolektivní) a soustředí se na detaily jednotlivých posledních věcí. Snad ze stejného důvodu nenajdeme oficiální diskuzi o problematice současné kategorie eschatologie nejen třeba v dnešní katolické teologii, která se raději zabývá svými speciálními otázkami, jako je význam a aktualizace katolické eschatologie,²³ ale oficiální diskuze neprobíhá ani v současné religionistice, byť někteří religionisté si naznačený problém uvědomují. Každá eschatologie v podstatě většinou vede vlastní, a tudíž poměrně nekomplikovaný život, ale pouze v rámci těchto vlastních mantinelů a především dokud není posuzována zvenčí. Ovšem tendo dojem je spíše zběžným a pokud začne jít o detaily, mohou i v rámci eschatologie např. jednoho náboženství vznikat závažné problémy.

Nikoli tedy oficiální definice, ale spíše zamyšlení nad konkrétními příklady vlastností této kategorie a nad jejím fungováním v praxi nám nakonec pomůže k tomu, abychom se s ní naučili pracovat a dokázali si tak vyvodit správnou cestu také k eschatologii Husově. Eschatologie obecně i eschatologie Husova nabízejí z hlediska výčtu posledních věcí i metody studia velký prostor. Avšak pokud si důkladně uvědomíme, jak významnou roli hraje u eschatologie zmíněná zvykovost, je jasné, že z toho pro snahu správně interpretovat otázky, které jsem v úvodu stanovila, plynou i určité závazky a že právě respektování této vlastnosti eschatologie nám pomůže v úvodním pátrání po vhodné metodě studia a po výčtu posledních věcí. Zbývá správně rozpoznat, odkud tyto závazky plynou a jak nezbytné,²⁴ v tomto případě tedy prospěšné, jsou.

22 Komplikovaná může být i synchronizace individuálního, kolektivního a kosmologického konce v rámci jednoho náboženství, na což poukazuje CANKI, H. *Handbuch*, s. 341–342.

23 Ještě Berkhof v *Dějinnách dogmatu* (Praha 2003) byl ve výkladu o posledních věcech velmi strohý, což zdůvodnil tím, že podle něho toto učení nikdy nestálo v centru dogmatiky a jeho základní prvky se nemění. Někdy se sice podle něho objevily názorové odchylky, avšak nikdy nepřešly do vyznání církve. Berkhof však řekl, že se této oblasti nyní možná začne věnovat větší pozornost. Naproti tomu Ratzinger už tvrdí, že eschatologie vedla sice po staletí jako nauka o posledních věcech na okraji teologie poklidný život, a byl mnohem později, dostala se vlivem dějinných událostí přece jen do popředí a „dnes vystupuje takřka jako majitel celého prostoru teologie“. (RATZINGER, J. *Eschatologie – smrt a věčný život*. Brno 2004, s. 9.)

24 Hovořím zde v podstatě o tom, co moderní hermeneutika nebo teorie literatury nazývá pragmatikou textu, případně jeho referenčním horizontem. Srov. např. POKORNÝ, P. *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha 2006, zejména s. 49–51, dále s. 27, 47.

Rozlišit můžeme dvě hlavní oblasti, které je nutné brát při studiu stanovených otázek v úvahu. Za prvé je třeba hledat relevantní historické zvyklosti a okolnosti a snažit se danou eschatologii pochopit v jejich kontextu. Cestu k porozumění Husově eschatologii proto hledám nejen v samotném Husově díle, ale i ve větším a zároveň natolik konkrétním systému, aby jeho rámec dával Husovým myšlenkám smysl. Pokud jde o rámec eschatologický, snažím se Husovu eschatologii zasadit do křesťanské středověké, zejména speciálně české eschatologie 14. a počátku 15. století. Tyto eschatologie už jsou dostatečně specifické na to, aby nás nasměrovaly k odpovědi na otázku po výčtu posledních věcí a aby nám v dalších fázích pomohly interpretovat i detaily Husovy eschatologie. Patří však mezi mnohé okolnosti, které Husovu eschatologii formovaly. K těm dalším, které ze zmíněného systému nelze vynechat, ačkoli nejsou na první pohled ryze eschatologické, patří dobová situace – stav na poli církevním, společenském a politickém – a Husův veřejný i osobní život, což zahrnuje další speciální souvislosti jako např. žánrové. Žádná, ani dobová kategorie, nám sama o sobě bez vztahu k Husovu dílu, Husově osobnosti a konkrétním okolnostem nezaručí, že se jí Hus řídil.

Respektovat dobové okolnosti, které formovaly Husovu eschatologii a dávaly jí smysl, je jen jednou částí studia. Za druhé je třeba si uvědomit, že k předmětu interpretace vždy přistupujeme i my pod vlivem různých okolností. Žijeme přibližně o 600 let později než Hus, ovlivněni tím, kam se eschatologie za tu dobu dostala a jaké možnosti studia otevřela. V úvahu tedy musíme brát i možnosti současné vědy. Hovořit jazykem současné vědy je tím nejpřirozenějším, co se nám nabízí. Ovšem není to jen otázka jazyka. Z různých možných úhlů pohledu (religionistický, historický, filologický, literární apod.) a z různých prostředků si vybíráme jen některé a každý z těchto pohledů a prostředků může mít už opět svoje zvláštní povinné náležitosti.

2. DOSAVADNÍ STUDIUM HUSOVY ESCHATOLOGIE

Rozptýlit prvotní nejistotu o tom, co alespoň v hrubých obrysech může Husova eschatologie představovat a jaké možnosti jejího studia a využití existují a které si vybrat, nám pomohou také dosavadní studie zabývající se posledními věcmi v Husově díle. Jednotlivé práce vznikaly bez společné snahy a plánu autorů na systematický a celkový popis a zhodnocení Husovy eschatologie. Mnohdy zcela nezávisle na sobě, z odlišných pohnutek, s využitím jiné metody a ve zcela jiné době. Některé z nich se zabývají vybranými posledními věcmi, jiné i celkem Husovy eschatologie, některé se věnují výhradně Husově eschatologii, jiné ji sledují jako jeden ze stěžejních problémů nejčastěji v rámci úvah o eschatologii reformační nebo celého českého středověku. Vzhledem k takové různorodosti je inspirativní sledovat nejen izolované závěry jednotlivých studií, ale i závěry a možnosti, které se objevují, když tyto práce nahlížíme vedle sebe a pokoušíme se z nich smysluplný celek dodatečně vytvořit. Odhalují se osvědčené cesty výzkumu i mezery a dosud nevyužité možnosti studia jak jednotlivých posledních věcí, tak eschatologie jakožto celku v Husově díle.

V této kapitole se pokusím zodpovědět (ne vždy to bude vzhledem k zaměření některých studií možné) tyto otázky: jak dosavadní literatura charakterizuje Husovu eschatologii (co do ní řadí a co je pro Husovu eschatologii podle takové literatury specifické); z jakého hlediska tato literatura Husovu eschatologii studuje a co jí k tomu vede; které eschatologické téma problematizuje; ze kterých Husových děl čerpá a proč. Tímto současně nabídnu chybějící přehled¹ dosavadního výzkumu v oblasti Husovy eschatologie. Nakonec také naznačím, jaké místo tato

¹ V současnosti je dostupný jen značně výběrový seznam, který zveřejnila L'association Bohemica na svých internetových stránkách: MEUNIER, B., BESLON, P. *Bohemica. Littérature tchèque* [online]. 2001–2006 [cit. 2014-09-10]. Dostupné z: <<http://bohemica.free.fr>>.

2. Dosavadní studium Husovy eschatologie

badatelská oblast zaujímá v rámci bohatých husovských studií. Budu se soustředit na vědecké studie, které se věnují jednotlivým posledním věcem nebo celku eschatologie v Husově díle cíleně jako zvláštnímu tématu. Jejich přehled budu řadit z důvodu absence jejich společného tematického a metodologického plánu chronologicky a pokusím se tím zachytit vývoj tohoto druhu studia.

Pro první etapu bádání je charakteristická faktografická snaha zachytit nejdůležitější Husovy výroky a nejzřetelnější vliv jiných autorů, který Husovo uvažování pomáhal utvářet. Tento pozitivistický pohled, který zvolili dva významní čeští historikové, zcela zapadá do rámce, v němž se pohybovala rozvíjející se věda počátku 20. století.²

Prvním českým badatelem, který věnoval zvláštní pozornost alespoň jednomu eschatologickému tématu v Husově díle, byl historik umění Karel Chytil.³ Podle vlastních slov se snažil překonat dosavadní ryze teologický⁴ přístup k tématu Antikrist a postupovat jako historik. V rámci svého bádání o našem umění se průběžně vracel k otázce, co si pod Antikristem představují nauky a umění husitského období, v němž toto téma nabývá na větší síle než kdykoli před tím. Pokud chtěl

2 O tendencích a vývoji nikoli speciálně eschatologického, ale celého husovského bádání informuje MACHOVEC, M. Jan Hus. In *Slovník českých filozofů*. Red. J. Gabriel aj. Brno 1998, s. 210–211.

3 O osobnosti Karla Chytila a jeho díle informuje MOJSEJOVÁ, K. Karel Chytil. *Akademický bulletin* [online]. 2007, 7–8 [cit. 2008-06-25]. Dostupné z: < <http://abicko.avcr.cz/2007/7/12/karel-chytil-1857-1934.html>>.

4 Chytilém zmiňovaná (CHYTL, K. *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*. Praha 1918, s. III) práce Antonína Lenze Učení katolické o Antikristovi, o theologických domněnkách stran jeho osoby i konání jeho, a učení Petra Chelčického o těchže předmětech (*Vlast: časopis pro poučení a zábavu*. 1895–1896, roč. 12, s. 423–430, 519–529, 625–635, 729–737, 832–839) však nepřináší žádný výklad o Husově eschatologii. Další dva Chytilém zmíněné příspěvky – WADSTEIN, E. *Die eschatologische Ideengruppe: Antichrist – Weltsabbat – Weltende und Weltgericht, in den Hauptmomenten ihrer christlich-mittelalterlichen Gesamtentwicklung*. Leipzig 1896 a PREUSS, H. *Die Vorstellungen vom Antichrist im spätem Mittelalter, bei Luther und in der konfessionellen Polemik*. Leipzig 1906 – nabízejí teologický pohled na Husovu představu Antikrista, a to velmi poplatný individuálním přesvědčením autorů o Husovi nebo schismatu. Wadstein svoji knihu člení podle jednotlivých eschatologických témat a období. Husovým pojetím Antikrista (s. 110–111) se zabývá v kapitole věnované názorům eticko-dogmatické opozice vůči papeži, a to např. vedle učení Janova a Jakoubka. Upozorňuje na návaznost Husových názorů na Wyclifovy názory a následně se podrobně věnuje otázce, kdo podle Husa Antikristem je. Jako hlavní rozebírá kritiku papežství, avšak připomíná, že ne každý papež je podle Husa hned Antikristem, ale záleží na jeho chování. Jisté je, že Antikrist podle Husa vychází z řad církve. Tento výklad Wadstein končí vlastní úvahou nad tím, zda je Antikrist nebezpečný i pro spásu jeho současníků. Je optimistický a tvrdí, že víra v Boha je dostatečnou obranou proti Antikristovi a že papežské schisma tedy ve své podstatě nemusí církvi škodit.

Preuss se věnuje Husově představě Antikrista (s. 51–54) v kapitole věnované husitství, během něhož podle Preusse nacházíme největší a nejlivnější uplatnění myšlenky o propojení Antikrista a papeže. Husa vidí jako nesamostatného Wyclifova žáka a výklad o něm staví právě na zdůraznění paralel s tímto anglickým myslitelem. Hus se podle Preusse řídí mravním měřítkem, když označuje nějakého chování za Antikrista. Neidentifikuje Antikrista s papežstvím, ale dbá na posouzení individuálního chování papežů. Z Preussova textu kromě uvedeného velmi zřetelně vyplývá, že je především velkým kritikem Wyclifa, o něco menším kritikem Husa a obdivovatelem Luthera, k němuž celý tento výklad má vést. Informace o Husovi čerpá z *De ecclesia*.

Chytil postihnout vývoj husitské antikristovské myšlenky a věnovat se zejména svým oblíbeným *Tabule Christi et Antichristi*,⁵ musel se nutně podrobně seznámit i s Husovou představou Antikrista. Jak sám přiznal, k řešení otázky dospěl až v době, kdy se u nás obnovilo právě husovské bádání a nabídlo nové informace.⁶ Na zmíněnou otázku oficiálně odpověděl poprvé na výstavě uspořádané v Museu království českého roku 1915 k výročí 500 let úmrtí Jana Husa, a to hned dvěma přednáškami – *O ideji Antikrista ve středověku a husitských obrazných antithesích, Antikrist v umění středověku*. Vyšel v nich z materiálů k připravované knize *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*,⁷ která vlivem válečných událostí vyšla až roku 1918. V tomto dodnes hojně citovaném díle Chytil usiluje o komplexní odpověď, neboť reflektuje vývoj antikristovské myšlenky v literárním i výtvarném umění, přihlíží k dobové církevně-společenské situaci, a respektuje tak v maximální možné míře interdisciplinární charakter problému. Kdo Antikrist je a jaký je, to autor představuje v kapitole *Antikrist v učení Milíče, Matěje z Janova, Wyklífa a Husa*.⁸ Nezapomíná poukázat na vzájemné vlivy a společné myšlenky s dalšími autory (především s Wyclifem) či směry, které jsou v knize zmíněny. Vzhledem k antikristovskému tématu čerpá z těchto Husových děl: *De ecclesia*, korespondence (zejména Husovy listy Křišťanovi), kázání,⁹ *Knížky o svatokupectví, Postila, Responsiones ad articulos Palecz, Responsiones ad articulos Wyclef*.¹⁰

Dosud nepřekonanou zůstává i kapitola *O posledních věcech člověka (Eschatologie)*, kterou najdeme na samém konci Kybalova „klasického díla české husitologie“¹¹ *M. Jan Hus: život a učení*.¹² Historik a filozof Vlastimil Kybal, specialista na dějiny středověku a novověku,¹³ se zde ve snaze podrobně pojednat o všech částech Husova učení cíleně zabývá nejen jednotlivými posledními věcmi, ale částečně už také Husovou eschatologií jako celkem. Snaží se z Husových děl shromáždit co nejvíce různých Husových myšlenek o posledních věcech, pokud možno zachovat Husovu terminologii a utřídit Husovy myšlenky do jednoho přehledného systému. Uvědomuje si

5 V této době se intenzivně řešila otázka autorství *Tabulí* a hlavní souvislost s Husem spočívala v tom, že i Hus byl považován za jednoho z možných autorů tohoto díla. (CHYTIL, K. *Antikrist*, s. IV–V.)

6 Podrobně svoje cíle a pohnutky ke studiu a sepsání knihy popisuje sám Chytil: tamtéž, s. I–VI.

7 CHYTIL, K. *Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*. Praha 1918.

8 Tamtéž, s. 115–138.

9 Autor dále nekonkretizuje.

10 Názvy Husových děl přebírám v celé práci většinou ze soupisu: BARTOŠ, F. M., SPUNAR, P. *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*. Praha 1965, upravuji název *Super Quattuor sententiarum*.

11 HRDLIČKA, J. Vlastimil Kybal. In *Slovník českých filozofů*, s. 324.

12 KYBAL, V. M. *Jan Hus: život a učení, díl 2, část III*. Praha 1931, s. 297–321. Kapitola „O posledních věcech člověka. (Eschatologie)“.

13 HRDLIČKA, J. Vlastimil Kybal, s. 324.

2. Dosavadní studium Husovy eschatologie

odlišnost toho, co vše mezi poslední věci počítala dogmatika středověká a co mezi ně počítá dogmatika moderní, a pro svoji práci si podle vlastních slov vybírá přístup moderní. Kromě kolektivních posledních věcí tedy popisuje i ty individuální a ve výsledku do jeho výčtu posledních věcí patří smrt, očistec, peklo, nebe, nový příchod Krista na svět, zmrtvýchvstání a Poslední soud. Ačkoli mu jde zejména o popis a organizaci jednotlivých tvrzení a tento pozitivistický přístup jen několikrát zpestřuje vlastním hodnotícím komentářem o účelu nebo původu výroků, daří se mu postřehnout zásadní změnu v Husově uvažování po odchodu z Prahy a na závěr dokonce řadí myšlenku o charakteru celé Husovy eschatologie. Tím naznačuje možnost dalšího studia, když stručně hodnotí vztah mezi Husovou eschatologií a moralizováním – Hus na moralizování prý nezapomněl ani tehdy, když se záhrobními věcmi zabýval. Podobně jako Chytil nebere ani Kybal ještě v úvahu vliv žánru, specifické funkce výroků, jejich formy nebo terminologických zvláštností na Husovu eschatologii. Chce najít co největší množství Husových hodnotných výpovědí o posledních věcech, proto čerpá z mnoha a rozličných, latinsky i česky psaných Husových děl – *Super Quattuor sententiarum*, korespondence, *Výklad velký* (viery, Desatera a Páteře), *Výklad menší* (Páteře), kázání (zejména *Dixit Martha ad Iesum*, *Sermones de sanctis*, betlémská kázání), *Postila*, *Dcerka*, *De peccato mortali*, *Výklad Písníček Šalamúnových*, *Provázek třípramenný*, *De mandatis domini*, *Enarratio psalmorum*, *Super canonicas*, *Explicatio in septem priora capita I. epist. s. Pauli ad Corinthios*.

O Husově eschatologii se znovu psalo v 50. a 60. letech 20. století. Hned třemi studii k tomu přispěl Amedeo Molnár. Tento světoznámý historik reformace, avšak podle vlastního pocitu především teolog,¹⁴ posunul studium eschatologie Husovy, a dokonce i reformačních autorů vůbec o krok dál, když nezůstal u shromažďování Husových tvrzení o jednotlivých posledních věcech, ale využil je jako prostředek k porozumění celkovému pojetí Husovy eschatologie a následně ještě k pochopení povahy eschatologie reformační. Důvodem je to, že jeho studie *Eschatologická nadějnost počínající české reformace*,¹⁵ *Eschatologická naděje české reformace*¹⁶ a *Endzeit und Reformation*¹⁷ byly tak jako i jeho ostatní studium součástí „systematicky promyšleného plánu – historicky, kriticky a ovšem teologicky vysledovat putování ‚církve‘ dějinami“.¹⁸ A součástí takového průzkumu církevních dějin bylo i pozorování proměn eschatologické naděje církve. Sám Molnár hned ve studii

14 O Amedeu Molnárovi vypravuje velice detailně jeho žačka: REJCHRTOVÁ, N. Amedeo Molnár historik a teolog "reformace". In *Ročenka Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy 1996–1999*. Red. P. Macek. Praha 1999, s. 43–53.

15 MOLNÁR, A. Eschatologická nadějnost počínající české reformace. *Křesťanská revue*, 1954, roč. 21, č. 6, s. 182–185.

16 MOLNÁR, A. Eschatologická naděje české reformace. In *Od reformace k zítřku*. Praha 1956, s. 13–101.

17 MOLNÁR, A. Endzeit und Reformation. *Heidelberger Jahrbücher*, 1965, vol. 9, s. 73–80.

18 O tomto plánu: REJCHRTOVÁ, N. Amedeo Molnár.

z roku 1954 potvrdil, jak velký význam pro něho oblast české reformační eschatologie má a v jakém stavu se studium naproti tomu v jeho době nachází, když řekl, že „soustavné kritické zpracování theologického odkazu české reformace, v tom zvláště eschatologie, zůstává velikým dluhem našeho bohoslovného snažení. Splácíme jej liknavě po troškách, s pracovní bezplánovostí bezmála trestuhodnou.“¹⁹

V první studii Molnár sleduje kromě obsahu podrobně i vývoj Husových tvrzení, zejména o druhém příchodu Páně a o Antikristovi. Všimá si většího posunu Husových názorů po odchodu z Prahy a v Kostnici, jak na to upozornil pro celek Husovy eschatologie již Kybal. Jednotlivé Husovy myšlenky také srovnává s názory Milíče a Janova. Nově si v souvislosti s posledními věcmi všimá Husovy mučednické smrti a jejího dopadu na eschatologické smýšlení husitů. Molnár však oproti předešlým autorům především hodnotí – hodnotí Husovo pojetí Antikrista jako nečasové, mravní a aktuální, Husovy eschatologické názory vůbec jako v zásadě scholastické a Husovu naději jako neapokalyptickou. To vše Molnár bere jako jeden z mostů vedoucích k možnosti zhodnotit eschatologii celé české reformace, kterou nakonec považuje za jeden z „nejzákladnějších charakteristických rysů“²⁰ daného období. Vychází zejména z *De ecclesia* a korespondence.

Ve druhé zmíněné studii Molnár opakuje hlavní myšlenky o Husově eschatologii z předchozího článku. V tomto případě však pokračuje výkladem o eschatologii u nás až po Komenského včetně a svoji pozornost upírá více k celku české reformace. Částečně obměňuje prameny, když kromě *De ecclesia* užívá i betlémská kázání a univerzitní práce.

V *Endzeit und Reformation* z roku 1965 se Molnár plně soustředí na svůj velkolepý plán – o Husovi už jen ve zkratce opakuje to, co dříve podrobně popsal a co je tím nejdůležitějším pro zhodnocení eschatologie reformační: „Hus byl vším možným jen ne apokalyptikem.“²¹ Opětovně také poukazuje na Husův vliv na husitské eschatologické smýšlení. Hus se podle něho stal zjevným symbolem toho, že se opravdová církev ocitla v situaci, kdy odpadá od evangelické pravdy na konci věků.

Ve snaze zjistit z Husových výpovědí o jednotlivých posledních věcech ještě něco dalšího o jeho eschatologii vůbec pokračovala v roce 1968 Jana Nechutová, když vydala článek *Hus a eschatologie*.²² V něm se však nedívá na Husovu eschatologii jako Molnár očima historika církve, ale očima latinské medievistky. A jde jí výhradně o Husa. Chce představit alespoň některá Husova eschatologická místa a „stanovit specifikum Husova učení o konci věků a o posledním soudu“.²³ Nechutová se zaměřuje zejména na výroky o soudném dni a o Antikristovi a sleduje je z hledis-

19 MOLNÁR, A. Eschatologická nadějnost, s. 183.

20 Tamtéž, s. 182.

21 „Hus war alles andere als ein Apokalyptiker...“ (MOLNÁR, A. *Endzeit und Reformation*, s. 76.)

22 NECHUTOVÁ, J. Hus a eschatologie. In *SPFFBU E 13*. Brno 1968, s. 179–187.

23 Tamtéž, s. 180.

2. Dosavadní studium Husovy eschatologie

ka obsahu, vývoje i formy. Takto se postupně propracovává až k závěru o celé Husově eschatologii. Odlišuje dvě hlavní podoby eschatologie a konstatuje, že Hus je „nosičem eschatologie bez chiliastických a apokalyptických prvků, eschatologie zaměřené s prvořadě etickým přízvukem k dennímu životu člověka..., která dává konečný smysl jeho dobrému jednání“.²⁴ „Nauka o definitivním transcendentním průlomem království božského či věku Ducha svatého do tohoto světa“ v Husově teologii chybí.²⁵ „Veškeré Husovo eschatologické myšlení je vedeno morálním hlediskem.“²⁶ A tak se Nechutová (dokonce na to sama výslovně upozorňuje) shoduje v charakteristice Husovy eschatologie s názorem Amedea Molnára a tím potvrzuje interdisciplinární charakter samotného tématu i jeho studia. Autorka postupuje v rozboru Husových děl chronologicky a vzhledem ke stanoveným cílům využívá velké množství pramenů: *Super Quattuor sententiarum*, *Česká kázání sváteční*, *Super canonicas*, *Abiciamus opera tenebrarum*, *Collecta Ad te levavi*, *De sanguine Christi glorificato*, *Expositio decalogi*, *Sermones de sanctis*, *Sermones in Bethlehem*, *Defensio quorundam articulorum Iohannis Wyclif*, *Výklad velký (Páteře)*, *Postila*, korespondence.

Nechutová uvedla (tentokrát vzhledem k širšímu zaměření studie velmi stručně) svůj závěr o charakteru Husovy eschatologie v témže roce ještě ve studii *Středověká eschatologie jako víra v lepší budoucnost světa*.²⁷ Husova eschatologie „dává smysl konečnému lidskému jednání“.²⁸ Nechutová zde poukazuje na velký vliv Wyclifa na Husa a na určité přiblížení se Husových představ „prakticko-evangelické linii chiliasmu prostých náhledů valdenských“.²⁹

Další příspěvek k Husově eschatologii se objevil až roku 1981 a je snad jediným, který v tomto přehledu mohou uvést pro normalizační období po Pražském jaru. Po Molnárovi a Nechutové, kteří se v 50. a 60. letech zabývali celkem Husovy eschatologie, vydal roku 1981 filolog, lexikolog a lexikograf Emanuel Michálek studii zaměřenou naopak na velmi speciální eschatologický problém: *Antikrist – klíčové slovo v jazyce doby husitské*.³⁰ Michálek, odborník na Husovu terminologii i terminologii jeho doby a středověkých Čech vůbec, ve zmíněném článku stručně, ale výstižně vykládá slovo Antikrist z pohledu historického sociolingvisty, který sleduje změny společenské struktury na tzv. klíčových slovech a jejich vývoji. Chce zachytit význam, vývoj a sociální roli tohoto pojmu. Studium Husovy představy Antikrista

24 Tamtéž, s. 179.

25 Tamtéž, s. 185.

26 Tamtéž, s. 187.

27 NECHUTOVÁ, J. Středověká eschatologie jako víra v lepší budoucnost světa. *Universitas: Revue Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně*, 1968, roč. 1, č. 4, s. 1–12. O Husově eschatologii na s. 10.

28 Tamtéž.

29 Tamtéž.

30 MICHÁLEK, E. Antikrist – klíčové slovo v jazyce doby husitské. In *Sborník Muzea husitského revolučního hnutí*, sv. 4. Tábor 1981, s. 110–112.

a následná malá zmínka o ní v textu se zde sice stávají jen jedním z prostředků k poznání historie a vývoje samotného pojmu Antikrist (podobně jako studium představ dalších autorů od Milíče po husity), přesto přináší i z našeho hlediska významný závěr. Antikrist je podle Michálka ve výsledku nejen u Husa velmi účinným prostředkem společenské kritiky. Autor čerpá z Husovy české *Postily*.

V devadesátých letech vznikl velký počet studií, které se zabývají konkrétním eschatologickým tématem jen v Husově díle, nebo Husovým názorem jako součástí nějakého rozsáhlejšího eschatologického období. Tematicky se studium nadále obracelo k jednotlivým posledním věcem a celek eschatologie nechalo mírně stranou. V rámci snahy otevřít znovu husovská studia a pokusu o jakési smíření v husovské otázce mezi jednotlivými konfesemi se jednalo zejména o pohled teologů a historiků. Jejich cílem bylo ukázat, že ať už si Hus myslel cokoli, jeho úmysl byl vždy dobrý. Díky zmíněnému cíli se začalo častěji hovořit i o Husově mučednictví, které před tolika lety jako důležité a hlavně samostatné téma zdůraznil Molnár – rovněž teolog a historik. Příležitost začít tyto cíle naplňovat daly zejména dvě mezinárodní konference věnované životu a dílu Jana Husa. A tak mohly roku 1993 zaznít na sympoziu v Bayreuthu nazvaném *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi*,³¹ které mělo za cíl otevřít znovu Husovskou problematiku a prostřednictvím diskuze představitelů různých národů a konfesí vyjít vstříc studiu Husa, které by lidi nerozdělovalo, ale spojovalo, i dva příspěvky k problematice Husovy eschatologie: český teolog a jeden z iniciátorů plánu této konference Zdeněk Kučera promluvil o Husově eklesiologickém pojetí Posledního soudu, v USA působící holandský církevní historik Heiko A. Oberman si jako téma zvolil rozdíl Husova a Lutherova pojetí Antikrista. Oba příspěvky vyšly o dva roky později ve stejnojmenném sborníku z této konference.

Zdeněk Kučera, který se věnuje zejména tématům aktuálním v současné náboženské praxi a teologii, přistoupil v tomto duchu i ke zpracování článku *Ekklesiologický výklad posledního soudu – pokus o porozumění Janu Husovi*.³² Tentýž článek uveřejnil později ještě jednou pod velmi podobným názvem *Pokus o porozumění Janu Husovi. Ekklesiologický výklad posledního soudu*.³³ Kučera se v něm zabývá Husovým pojetím predestinace a soteriologie, protože v nich vidí pramen Husových úvah o církvi, které Kučera zajímají především. Husovy eklesiologické názory sleduje i jako vysvětlení nepříznivého dění kolem Husa a konečně i jako něco, co může

31 22. – 26. 9. 1993; informace o sympoziu: LÁŠEK, JAN B. Slovo na úvod. In *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi: sborník z mezinárodního symposia konaného 22. – 26. září 1993 v Bayreuthu*. Vyd. J. B. Lášek. Praha 1995, s. 12–15. Německá verze sborníku vyšla v roce 1997 v Mnichově pod názvem *Jan Hus – Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen*. V případě autorů působících za našimi hranicemi odkazují na tuto německou verzi.

32 KUČERA, Z. Ekklesiologický výklad posledního soudu – pokus o porozumění Janu Husovi. In *Jan Hus mezi epochami*, s. 147–153.

33 KUČERA, Z. Pokus o porozumění Janu Husovi. Ekklesiologický výklad posledního soudu. *Teologické texty. Časopis pro teologii a službu církve: Jan Hus a ekumena*, 1997, roč. 8, č. 3, s. 80–83.

mít přínos pro současnost.³⁴ Sám stanovuje za cíl textu interpretaci Husova výkladu Posledního soudu „v dějinném a teologickém kontextu“, stanovení toho, co je dnes „punctum saliens“ tohoto tématu, a konečně vytvoření plánu, jak hermeneuticky postupovat, aby nás dnes Husova kauza nezatěžovala, ale inspirovala. Kučera zdůrazňuje, že se distancuje zejména od přístupu romantického dějepisceví 19. století a historiků poměřujících Husovu nauku s eklesiologií definovanou Tridentinem. Předkládá zmíněný text nikoli jako soukromý názor, ale jako „součást akademické tradice, na niž navazuje teologická škola Husitské fakulty“.³⁵ To souvisí s tím, že jeho podkladem pro tyto studie jsou materiály zesnulého dogmatika Husovy československé bohoslovecké fakulty Zdeňka Trtíka, s jehož názorem se Kučera ztotožňuje. Společně s Trtíkem hledá hermeneutický klíč k Husově syntéze dvou dříve nesourodých koncepcí – numerus či convocatio praedestinatorum a corpus mysticum, tedy Husovy nauky o predestinaci a nauky o církvi. Zmínění teologové se rozhodli problém vztahu předurčenosti a vlivu jednání na lidský posmrtný osud vysvětlit tak, že podle Husa se predestinace aktualizuje, ztrácí bezčasovost, uskutečňuje se v životě církve. Všichni mají možnost být spaseni, ale někteří ji svým jednáním promrhají a jsou z církve na konci vyloučení. Kučera pracuje s hypotézou, že klíčem k pochopení je aristotelská filozofie, kterou Hus znal. Kučera vychází zejména ze spisu *De ecclesia*, který považuje za rozhodující dílo k Husově tehdejšímu odsouzení a důvod tehdejšího odporu k Husovi.

Heiko A. Oberman, který se specializoval na středověké, renesanční a reformační dějiny, představuje v článku *Hus und Luther. Der Antichrist und die zweite reformatorische Entdeckung*³⁶ Husovo pojetí pojmu Antikrist, když se snaží zhodnotit, jak Luther ve smýšlení o Antikristu oproti Husovi pokročil a co si sám Luther o Husově pojetí myslel. Hlavní rozdíl mezi pojetími dvou reformačních autorů Oberman nachází v Lutherovu ztotožnění Antikrista s papežstvím a označuje jej za druhý reformační objev. Oberman také pozoruje Lutherův vztah k Husově nauce o predestinaci i k Husově mučednickému konci. Na závěr záměrně otevírá otázku, která podle něj není alespoň na poli husovského bádání řešena,³⁷ totiž „jak znázornit a zhodnotit středověkou ‚legendu‘ o Antikristovi jako prožitý příběh – a sice u obou, u Husa i u Luthera.“³⁸

34 Srov. existencialistický přístup husovského bádání, který vidí Machovec už u Masaryka, a jeho protipól v přístupu Josefa Pekaře. (MACHOVEC, M. Jan Hus, s. 210–211.)

35 Vše KUČERA, Z. Ekklesiologický výklad, s. 147.

36 OBERMAN, HEIKO A. Hus und Luther. Der Antichrist und die zweite reformatorische Entdeckung. In *Jan Hus – Zwischen Zeiten*, s. 319–346.

37 Otázka sice možná nebyla položena, avšak v případě života a díla raných českých reformátorů byla rozhodně alespoň zčásti řešena i v době předcházející Obermanově vystoupení – např. Molnárem.

38 „...wie die mittelalterliche ‚Legende‘ vom Antichrist als erlebte Geschichte darzustellen und zu bewerten ist – und zwar für beide, für Hus und für Luther.“ (OBERMAN, HEIKO A. Hus und Luther, s. 342.)

Další informace o Husově pojetí predestinace a Antikrista nalezneme ve Šmahelově *Husitské revoluci II.*³⁹ Publikace sice neobsahuje kapitolu věnovanou výhradně těmto eschatologickým problémům, avšak v rámci studia husitské historie, konkrétně v kapitole *Husův ideál spravedlivé společnosti*, se těmito problémy autor zabývá podrobně, aby tak podal ucelený výklad o Husovi.

Historik Šmahel nejen že se k eschatologickým otázkám okrajově vyjadřuje i v různých dalších dílech, ale ve studii *Das Purgatorium sompniatum in der hussitischen Topographie des Jenseits*,⁴⁰ v níž reflektuje názory na očistec českých autorů 14. a 15. století, nezapomíná uvést i pojetí očistce, které představil Hus ve svém výkladu Lombardových *Sententiarum libri quattuor* a v kázání *Dixit Martha ad Iesum*.⁴¹ Tyto dvě Husovy práce tedy Šmahelovi slouží jako hlavní prameny.

Má-li být výčet husovských badatelů zaobírajících se v 90. letech větší měrou Husovou eschatologií kompletní, nesmím opomenout teologa Františka Holečka. V rozmezí čtyř let vydal tři studie týkající se zejména Husova učení o predestinaci a Husova mučednictví. První studii – *Istis ultimis temporibus... Husovo drama jako problém relativizace církevní autority v eschatologickém modelu církve? Podnět k diskusi*⁴² pojal, jak je patrné z názvu, jako výzvu k debatě o možnosti, že Hus svým eschatologickým pojetím církve (tedy jako convocatio praedestinatorum, mystické tělo Kristovo) relativizoval církevní autoritu. Holeček sleduje obsah, vývoj a funkci Husových tvrzení. Dívá se očima teologa, a snaží se tak kromě zmíněného zachytit i Husovo osobní prožívání všech eschatologických momentů. Tímto pokračuje v tendenci husovská témata otevřít a pokud možno využít pro současnost. Nakonec nepřímou hodnotí i Husovu eschatologii tím, že hodnotí jeho eklesiologii jako něco, co není součástí apokalyptického vizionářství, ale bez pochyby se „formuje v ovzduší těchto vizí..., [Hus] viklefovské, pavlovské i augustinské podněty zasazuje na půdě teologické spekulace do výrazně eschatologické perspektivy..., rozhodující kroky činí... i pod tlakem těchto ‚znamení‘... a právě tato eklesiologie uvede do pohybu chiliastickou mentalitu“.⁴³ Je to eklesiologie „eschatologická, odpovídající času skonání věků“.⁴⁴ Holeček čerpá především z Husova spisu *De ecclesia* a z korespondence, dále zmiňuje *Diliges dominum Deum*, *Výklad Písníček Šalamúnových*, *De libris haeticorum legendis*, *Knížky o svatokupectví*, českou *Postilu* nebo *Super Quattuor sententiarum*.

39 ŠMAHEL, F. *Husitská revoluce II.* Praha 1996.

40 ŠMAHEL, F. *Das Purgatorium sompniatum in der hussitischen Topographie des Jenseits.* In *Eschatologie und Hussitismus.* Hrsg. von A. Patschovsky, F. Šmahel. Praha 1996, s. 115–138.

41 Tamtéž, s. 121–123.

42 HOLEČEK, F. J. *Istis ultimis temporibus... Husovo drama jako problém relativizace církevní autority v eschatologickém modelu církve? Podnět k diskusi.* *Teologická reflexe*, 1998, roč. 4, č. 1, s. 54–76.

43 Tamtéž, s. 76.

44 Tamtéž.

2. Dosavadní studium Husovy eschatologie

Holečkův příspěvek z následujícího roku sice nese název *M. Jan Hus a proroctví Giacoma Palladiniho z Terama*,⁴⁵ avšak autor se zde věnuje spíše Giacomovi a obsahu jeho proroctví. Otázku, zda a jak do Husova okruhu proroctví proniklo, nechává nakonec otevřenou. Pracuje s korespondencí, dokumenty a *De libris haereticorum legendis*.

V článku, který vyšel až roku 2001, „*Ministri dei possunt in dampnationem perpetuam papam male viventem detrudere...*“ (*Hus a problém Antikrista*)⁴⁶ se Holeček zabývá problémem Antikrista v posledním desetiletí Husova života a v rámci toho se pouští do dalších témat jako predestinace, Husova eschatologického martýria nebo eschatologických vizí. Článek je tištěnou verzí Holečkova příspěvku k Mezinárodnímu sympoziu o M. Janu Husovi.⁴⁷ Autorův přístup je obdobný jako v článku z roku 1998 – jeho text je otištěn v sekci „Husovo učení z ekumenické perspektivy“ a teolog Holeček sleduje podobně jako roku 1998 „vnitřní motivaci a dynamiku“ Husova jednání, pracuje s prameny a snaží se v závěru vybrat i něco aktuálního pro dnešek. Působí jako komentátor Husova díla a života. Rovněž hlavní téma zůstává stejné – pojetí církve jako *communio praedestinatorum*. Mění se pouze to, v čem Holeček vidí hlavní problém – ten už není v samotné možnosti, že z Husovy eklesiologie plyne neposlušnost vůči církevním představitelům, ale autor více zkoumá důvod této neposlušnosti, tedy představu jedné církve v čele s Kristem a druhé v čele s Antikristem. Více než roku 1998 rozebírá Husův ideál martýria, ve kterém vidí specificky husovskou cestu pasivního odporu, a více si všímá toho, že Hus přímo identifikuje papeže s Antikristem. Reaguje dále na Obermanův postřeh, že podle Husa už je církev napadena Antikristem nyní, a zdůvodňuje toto Husovo upozorňování na eschatologičnost doby jako výstrahu a povzbuzení svým stoupencům. Také Husovo martýrium považuje za eschatologické. Čerpá z korespondence, *De ecclesia*, *Diliges dominum Deum*, *Super Quattuor sententiarum*, kázání z roku 1405, *Knížek proti knězi kuchmistrovi*, *Contra octo doctores* a *Sermo de pace*.

45 HOLEČEK, F. J. M. Jan Hus a proroctví Giacoma Palladiniho z Terama. In *Nový Mars Moravicus, aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. K vydání připravil B. Chocholáč aj. Brno 1999, s. 111–118.

46 HOLEČEK, F. J. „*Ministri dei possunt in dampnationem perpetuam papam male viventem detrudere...*“ (Hus a problém Antikrista). In *Husitský tábor. Sborník husitského muzea – supplementum 1*. Red. M. Drda, F. J. Holeček, Z. Vybíral. Tábor 2001, s. 219–245.

47 Sympoziem ve dnech 15. – 17. 12. 1999 uspořádal Centrální výbor Velkého Jubilea roku 2000 a Česká biskupská konference ve spolupráci s Akademií věd České republiky a pražskou Univerzitou Karlovou na půdě římské Papežské Lateránské univerzity. Příspěvky z této konference vyšly jako zvláštní číslo *Husitského Tábora*. K jejímu uskutečnění přispěla Komise pro studium problematiky, spojené s osobností, životem a dílem M. Jana Husa, která stála už za uskutečněním konference v roce 1993, jejíž cíl zůstal stejný: Hus má spojovat jednotlivé národy a konfese, nikoli rozdělovat. (Informace čerpám z úvodních projevů k zahájení sympozia, které jsou uvedeny ve sborníku *Husitský tábor. Sborník husitského muzea – supplementum 1*. Tábor 2001.)

Ve stejném roce uveřejnil dva články i Zdeněk Kučera. Jeden – *Eschatologische ekklesiologie bei Johannes Hus*⁴⁸ – je v podstatě překladem zde již zmíněné Kučerovy studie z roku 1995. Druhý text s názvem *Husova nauka o predestinaci*⁴⁹ Kučera uveřejnil ve stejném sborníku jako Holeček a ve stejné sekci. O otázce predestinace se zde dozvídáme to samé jako v článku z roku 1995. Kučera se znovu snaží nalézt řešení otázky, která v Husově díle vyvstává, ale na kterou sám Hus explicitně neodpovídá. Oproti předchozímu článku připojuje navíc výklad o historickém vývoji pojetí predestinace od bible až po Wyclifa a dodává důležitou poznámku, kterou poukazuje na stále nepřekonanou obtížnost celé věci a současně nedořešenost vlastní teorie. Podle něj i navzdory nabízenému vysvětlení pomocí aristotelské metafyziky „zůstává Husovo myšlení zatíženo metafyzickým determinismem“,⁵⁰ protože Hus chápe Poslední soud jako něco mimo čas, jako věčně aktuální. Autor zde čerpá znovu především ze spisu *De ecclesia*.

K novějším pracím patří krátká, ale důležitá charakteristika Husova vztahu k antikristovské otázce, která se objevila v McGinnově⁵¹ antikristovské historii *Antichrist: two thousand years of the human fascination with evil*,⁵² a to v rámci kapitoly věnované husitství.⁵³ Cílem není Husova eschatologie jako taková, ale postižení celého vývoje antikristovské myšlenky, jejíž součástí byla i Husova představa. V několika málo odstavcích⁵⁴ se McGinn snaží postihnout, z jakých pozic Hus vyšel, zda byl ovlivněn Wyclifem. Věnuje se zejména tomu, co Husa k myšlence na Antikrista vedlo.

V letech 2001 a 2002 publikovala svoje příspěvky k problematice Husovy eschatologie Ivana Dolejšová, která přednáší na Evangelické teologické fakultě UK. Nejprve vyšel článek *Eschatological Elements in Jan Hus's Ecclesiology and Their Implications for a Later Development of the Church in Bohemia*.⁵⁵ V něm autorka sleduje vztah

48 KUČERA, Z. *Eschatologische Ekklesiologie bei Johannes Hus*. In *Ökumenismus im Wandel*. Hrsg. von J. Marteu, G. Wilfliger. Innsbruck 2001, s. 174–179.

49 KUČERA, Z. *Husova nauka o predestinaci*. In *Husitský tábor. Sborník husitského muzea – supplementum I*. Tábor 2001, s. 209–218.

50 Tamtéž, s. 216.

51 Teolog a historik křesťanství zejména pro období středověku. Tematicky se zaměřuje na apokalyptické myšlení, spiritualitu a mysticismus. Informace čerpám z jeho profilu na webových stránkách jeho působiště *The University of Chicago – Divinity School*. 2011 [cit. 2011-10-14]. Dostupné z: <<http://divinity.uchicago.edu/faculty/mcginn.html>>. Podrobnější informace jsou k dispozici např. na webových stránkách symposia konaného v dubnu 2005 na Trinity College na Cambridge University, věnovaného otázkám mystéria Boží existence, jehož se McGinn účastnil. *Spiritual information. Knowing the Unknowable about God and the Universe* [online]. 2005 [cit. 2011-10-14]. Dostupné z: <http://humbleapproach.templeton.org/Spiritual_Information/participants/mcginn.html>.

52 MCGINN, B. *Antichrist: two thousand years of the human fascination with evil*. New York 2000.

53 Tamtéž, s. 183–187.

54 Tamtéž, s. 184–185.

55 DOLEJŠOVÁ, I. *Eschatological Elements in Jan Hus's Ecclesiology and Their Implications for a La-*

2. Dosavadní studium Husovy eschatologie

Husovy eklesiologie a eschatologie, všímá si vlivu Aurelia Augustina a Bernarda z Clairvaux na tyto dvě významné oblasti Husova myšlení. V naprosto stejném duchu se nese i článek *Eschatological Elements in Hus's Understanding of Orthopraxis Introduction*⁵⁶ z roku 2002, jehož mnohé pasáže se dokonce s částmi předchozího textu překrývají.

Dva texty, o nichž se dále zmíním, sledují Husovu eschatologii z pohledu filozofického, avšak každý jinak. První z nich publikoval v roce 2002 historik a filozof Vilém Herold, který se na filozofické myšlení v českých zemích v předhusitské době zaměřuje. V článku *Philosophische Grundlagen der Eschatologie im Hussitismus*⁵⁷ mu nejde speciálně o Husovu eschatologii, ale využívá ji ke zhodnocení eschatologických perspektiv u nás ve 14. a 15. století od Coly až po husitství, přičemž reaguje mimo jiné i na Molnárovo hodnocení reformační eschatologie jako jednoho ze základních prvků tohoto směru. V této práci najdeme jen několik zmínek o Husově eschatologickém očekávání a kritice církve. V případě Husa čerpá autor z jeho spisu *De ecclesia*.

Druhý filozofický pohled, tentokrát pohled propojující úvahy o minulosti a o době moderní a prozatím nejnovější příspěvek k problematice nabízí, jak sám o sobě říká, nehusovský badatel a zejména pedagog, filozof a publicista Zdeněk Pinc. Článek *Mistr Jan Hus v zápase mezi Kristem a Antikristem. Duchovní člověk nebo intelektuál?*⁵⁸ sám autor odmítá řadit k husovskému bádání. Pro náš přehled však není kritériem přímo husovské bádání, jako spíše bádání důkladné a cíleně zaměřené na eschatologii. Pincův příspěvek uvádím nejen jako zajímavý doklad toho, že daná problematika je velmi interdisciplinární, ale také jako doklad toho, že má potenciál stát se i dnes tématem diskutovaným z dosud netradičního hlediska. Autorovy zkušenosti s Husovým dílem i způsob jeho interpretace jsou ve srovnání se zde již uvedenými případy velmi odlišné. Pinc studoval Husova díla i dostupnou literaturu k nim už v 70. a 80. letech, kdy nemohl dále pracovat na Filozofické fakultě UK a pracoval např. jako noční hlídač. I tak si jeho názory dokázaly získat pozornost – negativní i tu pozitivní. Tak např. Eva Kantůrková, rozhořčena

ter Development of the Church in Bohemia. In *Verborgener Gott – verborgene Kirche? Die kenotische Theologie und ihre ekklesiologischen Implikationen*. Hrsg. J. Brosseder aj. Stuttgart 2001, s. 138–155.

Text byl uveřejněn pod stejným názvem ještě roku 2007 na webových stránkách Institutu ekumenických studií v Praze: NOBLE, I. *Eschatological Elements in Jan Hus's Ecclesiology and Their Implications for a Later Development of the Church in Bohemia* [online]. 21. 3. 2007 [cit. 2011-09-09]. Dostupné z: <<http://www.iespraha.cz/?q=node/40>>.

56 DOLEJŠOVÁ, I. *Eschatological Elements in Hus's Understanding of Orthopraxis Introduction*. In *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, vol. 4. Ed. Z. V. David, D. R. Holeton. Praha 2002, s. 127–141.

57 HEROLD, V. *Philosophische Grundlagen der Eschatologie im Hussitismus*. In *Ende und Vollendung*. Hrsg. von J. A. Aertsen, M. Pickavé. Berlin, New York 2002, s. 735–744.

58 PINC, Z. *Mistr Jan Hus v zápase mezi Kristem a Antikristem. Duchovní člověk nebo intelektuál? Lidé města – revue pro antropologii, etnologii a etologii komunikace*, 2007, roč. 9, č. 2–3 (21), s. 304–315.

obsahem jeho lekcí v bytovém semináři o Husovi, sepsala knihu o Janu Husovi.⁵⁹ Po roce 1989 potom Pinc, který se svému původnímu oboru mohl znovu věnovat i ve své profesi, odmítl pozvání vědeckého kongresu ve Vatikánu věnovaného Janu Husovi, aby vystoupil s příspěvkem, protože si připadal nekompetentní. Ale všiml si, že „vývoj historického bádání pokračoval směrem“, který dříve sám naznačil, a potom přijal výzvu přednést svůj příspěvek, který jsem zde jmenovala, na menší vědecké konferenci o Mistru Janu Husovi v Oděse, kterou pořádal oděský krajan-ský spolek Česká rodina za podpory Ministerstva zahraničí ČR.⁶⁰ Co je předmětem příspěvku, říká sám autor: „... filosofický pokus ukázat Husovo působení ve světle riskantní křesťanské tradice, jež přivedla Husa na hranici a znemožnila smírné, instituční řešení jeho pře. Jde o chiliasmus..., který je úzce spjat s mýtem o Antikristu.“⁶¹ Pinc se opírá o studium Husových textů⁶² a také o Rádlův pohled na Husa. Husa představuje jako jednu z postav „pražské Hry o Antikristovi“.⁶³ Sleduje, jaký měl na něho vliv Wyclif, vše zasazuje do kontextu sporů na Univerzitě Karlově a snaží se Husa nějak myšlenkově zařadit. Pinc si všímá eschatologického naladění dobové atmosféry i Husa. Rovněž na Husovo odvolání se ke Kristu pohlíží z hlediska eschatologického, dokonce chiliastického – jiná cesta podle Pince není logická. Nakonec Husa z tohoto pohledu hodnotí jako člověka, který se stal moderním intelektuálem s individuálním svědomím, přestal být „středověkým, chiliasticky orientovaným katolíkem“ a přiklonil se k „reformačnímu pojetí moderní zbožnosti“.⁶⁴ V Kostnici podle Pince Husa „opustila... naléhavá eschatologická, chiliastická očekávání“, věděl, „že nemá na vybranou.“ Odvolat by znamenalo zklamat naděje krajanů, selhání ze strachu.⁶⁵

Vedle uvedených prací existuje ještě eschatologická nebo husovská literatura, která se většinou o vybraném eschatologickém problému v Husově životě a díle zmiňuje jen velmi okrajově (např. zmínky o predestinaci a eschatologickém momentu

59 Na to upozorňuje Pinc tamtéž, s. 304. E. Kantůrková na tuto událost vzpomíná v závěru své knihy *Jan Hus. Příspěvek k národní identitě* (Praha 2008, s. 451), když se zamýšlí nad svým studiem Husa, ovšem aniž by vyslovila jméno autora těchto lekcí: „Že jsem začala Husa číst, mě přiměla jedna velice povrch- ní přednáška vyslovená na jednom semináři; byl to dobrý podnět, protože nad Husovými texty jsem udělala svá tři ohromující zjištění, která mě přiměla napsat o Husovi knihu.“ (Pozn.: Ona tři zjištění jsou tato: Hus podle Kantůrkové nezapadá do Preisnerova schématu heretiků; do roku 1988, kdy Kantůrková toto zamýšlení napsala, dosud Husovi nikdo z autorů, kteří o něm psali, nepřiznal adekvátní význam; Husovy filozoficko-teologické názory autorka považovala v roce 1988 za přínosné i pro svoji současnost.)

60 VÁGNER, P. Hus v Oděse. *Lidé města*, 2007, roč. 9, č. 2–3 (21), s. 302–303.

61 PINC, Z. *Mistr Jan Hus*, s. 305.

62 Blíže neuvádí.

63 Tamtéž, s. 308.

64 Tamtéž, s. 313.

65 Tamtéž, s. 314.

2. Dosavadní studium Husovy eschatologie

pravdy najdeme v Seifertově studii o Husově pojetí pravdy)⁶⁶ a k tomu často připomíná již řečené (např. Thomas A. Fudge⁶⁷ v rámci studia pojetí Antikrista u nás v 15. století). Důležité informace pro eschatologii najdeme i v řadě textů, které se zabývají posledními roky Husova života nebo díla (v Molnárově textu *Husovo odvolání ke Kristu*,⁶⁸ v Láškově textu *Kristův svědek Mistr Jan Hus*⁶⁹ nebo třeba v Kejřových textech *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*⁷⁰ a *Husův proces*⁷¹). Avšak ani zde už není eschatologie nebo jednotlivé poslední věci podstatným či alespoň samostatným tématem. S takovými texty se seznámíme v průběhu práce, když se budeme zabývat detaily Husova učení o posledních věcech.

Když se nyní zamyslíme ještě nad studiem Husovy eschatologie jako nad celkem, který se vyvíjel, lze jej obecně zhodnotit následovně. Husova eschatologie se stala díky své interdisciplinární povaze předmětem rozličných zájmů a postupů. Výrazné jsou zejména dva přístupy ke zpracování látky – shromáždění nebo stručný popis jednotlivých výroků bez většího zohledňování psychologie autora (zejména z počátku, u historiků a filologů) a spíše duchovní nebo psychologický přístup (převažuje v poslední době u teologů). Postupem času se začaly pozvolna prolínat, ale jeden z nich obvykle stále výrazně převažuje nad druhým – u teologů duchovní, u filologů a historiků snaha o zachycení jednotlivých výroků. Šíře tematiky, na kterou se autoři zaměřovali, a to, co bylo označeno jako problém, byly rovněž rozmanité. A tak můžeme sledovat posun od tématu Antikrista ke snaze něco říci o celé Husově eschatologii a chápat ji jako most k pochopení eschatologie celé české reformace a opět návrat k jednotlivým posledním věcem, mezi nimiž figuruje na předních místech znovu Antikrist. Vedle tohoto tématu je to zejména predestinace nebo Husovo mučednictví, které byly dříve jen nezpochybnitelným konstatováním, nikoli zvláštním předmětem úvah. Posun sledujeme i v tom, že se k tématu vyjadřují zástupci dalších oborů (vedle historiků a teologů i zástupci filologů a filozofů), že mnohdy už ani nelze studovat nějaký eschatologický problém jen z pohledu jedné vědy a že příspěvky na tomto poli jsou tak pestřejší ve všech ohledech. Proč se bádání vyvíjelo těmito směry jak z hlediska metody, tak z hlediska svého předmětu, je zřejmé z motivace jednotlivých badatelů, kterou jsem popsala v přehledu studií. Obecně lze říci, že se stále častěji objevovaly širší zájmy, než jsou jen samotné eschatologické výroky – snaha využít je k pochopení většího historického období a zejména v současnosti snaha Husovo učení aktualizovat.

66 SEIFERT, J. Pravda jako fundament svobody a svědomí (K etice Jana Husa). In *Husitský tábor. Sborník husitského muzea – supplementum 1*. Tábor 2001, s. 281–299.

67 FUDGE, T. A. The Night of Antichrist: Popular Culture, Judgment and Revolution in Fifteenth-Century Bohemia. *Communio viatorum*, 1995, roč. 37, č. 1, s. 33–45.

68 MOLNÁR, A. Husovo odvolání ke Kristu. In *Husův sborník*. Uspoř. R. Říčan. Praha 1966, s. 73–83.

69 LÁŠEK, J. B. *Kristův svědek Mistr Jan Hus*. Praha 1991.

70 KEJŘ, J. *Husovo odvolání od soudu papežova k soudu Kristovu*. Ústí nad Labem 1999.

71 KEJŘ, J. *Husův proces*. Praha 2000.

K čemu se tímto způsobem bádání dopracovalo k dnešnímu dni? Husovské literatury o eschatologii existuje sice stále mnohem menší množství než té o jiných tématech a chybí jí stále jednotný plán, přesto dokázala přinést řadu významných výsledků, z nichž některé jsou nepřekonatelné. Postup a výsledky jednotlivých studií, jež působí na první pohled velmi nesourodě, si díky interdisciplinární povaze eschatologie nemusí protiřečit a mohou být dokonce využity k novým závěrům. Navzdory jejich prvotní roztržitosti z nich lze totiž s trochou snahy nakonec sestavit poměrně bohatou výpověď o Husově eschatologii, zejména potom o některých vybraných posledních věcech. Někdy je však třeba kvůli tomu jít za původní rámec studií a někdy je třeba některé významné otázky nejen zodpovědět, ale nejprve položit.

Chybí rozbor role Husovy eschatologie v Husových dalších významných dílech a v jejich rámci bližší zmapování závislosti Husovy eschatologie na Husově životním osudu a na literárním žánru. Pokud jde o výčet posledních věcí, existuje sice Kybalův podrobný a v tomto směru nepřekonatelný výčet posledních věcí a Husových výroků o nich, avšak důležitých eschatologických témat u Husa lze oproti tomuto výčtu nalézt ještě více. Bádání nad Husovou eschatologií potom dosud mnohdy postrádá jeden pohled, důležitý zejména v poslední době, kdy se do popředí zájmu dostala aktualizace Husových myšlenek – rozlišení, co o daných věcech řekl sám Hus a co z jeho výroků dodatečně vyvozujeme sami.